

Література

1. Баран Я. А. та ін. Фразеологія: знакові величини. Вінниця: Нова книга, 2008. 256 с.
2. Бойко Н. І. Паремійна вербалізація мовленнєвих норм у «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка. *Література та культура Полісся*. Вип. 86, 2017. С. 210–217.
3. Дей О. І. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1963. № 2. С. 94–96.
4. Колоїз Ж. В. та ін. Російсько-український тлумачний словник паремій. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В. 2016. 454 с.
5. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. Київ: Знання-Прес, 2005. 591 с.

Наталія Кондратенко
(м. Одеса)

ТЛУМАЧЕННЯ ПРИЙМЕННИКА ЗА В СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Семантико-текстуальні дослідження є одним з різновидів лінгвоекспертного аналізу, що регулюється на законодавчому рівні та належить до актуальних завдань сучасної судової експертизи. Глобальна «текстуалізація» інформаційного простору й активне залучення соціальних медіа до комунікативних процесів, зокрема в політичному дискурсі, зумовлює підвищений інтерес лінгвоекспертів і науковців до різних типів інформації і висловлювань, що стають об'єктом запитів. Вивчаючи дописи і коментарі користувачів соцмереж, судові експерти-лінгвісти відповідають на питання, пов'язані передусім із семантикою (встановлюють об'єктивний зміст слів, фраз, висловлювань, тексту) та прагматикою (визначають комунікативну інтенцію, особливості взаємодії комунікантів, перлокутивний ефект інтеракцій). Утім подекуди потрактування семантико-прагматичних параметрів представлених для аналізу текстових матеріалів потребує врахування граматичної семантики і загалом граматичних особливостей тексту. Саме до таких проблем належить ідентифікація і дефініювання висловлювань, виражених у формі закликів. Лінгвісти-експерти відповідають на питання «про наявність чи відсутність висловлювань, які містять заклики до певних протиправних дій з обов'язковою вказівкою на їх точність» [12, с. 194]. Судові експерти ґрунтуються на відповідній методиці [8], однак практика засвідчує наявність численних проблем з витлумаченням висловлювань, що не містять імперативів, проте виражають заклик на прагматичному рівні. Одну з таких проб-

лем вбачаємо з потрактуванні синтаксичних прийменниково-іменникових конструкцій «ЗА + іменник у знахідному відмінку» як закликів без урахування граматичної семантики прийменника ЗА.

Проблема зумовлена представленим у методиці лінгвоекспертного аналізу узагальненим підходом до потрактування таких конструкцій у складі закликів певного різновиду: «Іллокутивна складова оцінно-мотивувальних закликів підсилюється закликами-гаслами, що на граматичному рівні виражені у вигляді окличних речень з використанням прийменника «за» з іменником (*«За краще майбутнє!»*, *«За Новороссію!»*)» [8, с. 16]. Через відсутність конкретизації щодо семантики прийменника в цьому разі прийменниково-іменникові конструкції із ЗА, наявні в агітаційних, пропагандистських і рекламних текстах, трактують як заклики. Проте граматична семантика прийменника та особливості його вживання набагато ширші й передбачають не лише реалізацію комунікативного наміру заклику.

Матеріалом для аналізу слугували висловлювання, що виражають заклики, в текстах політичної тематики, переважно розміщених у соцмережах. Фактичний матеріал є частиною запитів, поданих до Одеського інституту лінгвістичних експертиз для семантико-текстуальних досліджень та Одеського національного університету імені І. І. Мечникова протягом 2020–2023 років. Текстові фрагменти представлені мовами оригіналу.

Заклик як мовленнєвий акт, що є об'єктом семантико-текстуальних досліджень, ґрунтовно описаний у лінгвістичній літературі (Л. Ажнюк, А. Баранов, Л. Бережан, С. Мясоедова, О. Нарушевич-Васильєва, М. Осадчий, Н. Стасюк, Л. Суховецька та ін.). Н. Стасюк визначає залик як тип «спонування (звернутися до кого-небудь з метою залучення до виконання, здійснення, реалізації чогось) взяти участь у вагомій, суспільно-значимій діяльності» [11, с. 87]. Вважаємо, що *заклик є складним мовленнєвим актом взаємодії адресанта з адресатом, іллокуцією якого є здійснення вербального впливу з метою спонування до певних дій фізичного або ментального характеру.*

Попри ґрунтовність методики семантико-текстуального аналізу закликів, «зробити вірогідний висновок щодо наявності мовленнєвого акту заклику лише за формальними ознаками можна далеко не завжди, а лише тоді, коли мова йде про його експліцитні форми, які представлені на рівні поверхневої змістової структури тексту» [1, с. 9]. Це вказує на засадничий характер не формально-граматичних, а семантико-прагматичних параметрів заклику. Опертя виключно на наявність у закликах певної лексичної або граматичної одиниці не може ставати підставою для його кваліфікування.

Є. Ковкіна зазначає, що найважливішим компонентом заклику є саме прагматичний, тому лінгвіст-експерт повинен встановити іллокутивний складник заклику, відповідно, на думку дослідниці, на граматичному рівні «іллокуція заклику передається за допомогою використання присудкових конструкцій» [6, с. 89]. Утім заклик виражається у прямій і непрямій формі, що і становить проблему його ідентифікації. В. Гапончук наголошує, що «публічними закликами до вчинення злочинних дій потрібно визнавати як спонукання, що має як прямий, так і непрямий характер» [3, с. 110]. Фахівці зазначають, що заклик виражається і через номіналізацію, що належить до «до трансформаційного мовленнєвого процесу перетворення слів дієслівної граматичної форми в іменникову структурну одиницю, яка зберігає семантику твірної основи» [7, с. 285]. Однією з поширених конструкцій з номіналізацією є прийменниково-іменникова «ЗА + N₄».

Розглянемо особливості вживання прийменника ЗА у висловлюваннях, що виражають заклик. Прийменник ЗА належить до первинних, якщо функціонує у складі прийменниково-іменникової конструкції з іменником у формі орудного чи знахідного відмінка [4, с. 138]. Словник української мови в 11 томах містить 32 значення прийменника ЗА, з яких вживання прийменника зі знахідним відмінком іменника зафіксовано у 20 випадках [10, т. 3, с. 10]. Прийменник разом з іменником утворюють синтаксичні конструкції, що виражають просторові, часові, причинові, обставинні (способу дії), мети, кількісні, об'єктні та означальні відношення. Зважаючи на це, насамперед потрібно визначити тип відношень, реалізованих у висловлюваннях-закликах.

Публічні заклики з прийменником ЗА, що поширені в сучасному інформаційному просторі, насамперед є прихованим спонуканням адресата до певних дій, пов'язаних прямо чи опосередковано з подією чи ситуацією. У такому разі, на нашу думку, прийменник може мати такі значення.

1. Значення мети переважно реалізовано в контекстах із закликом, але прийменник у цьому разі не завжди підпорядкований вираженню закличної мети, напр.: *Полонених не відпускати! Полонені після війни повинні будувати Донецьк, Макіївку, Ясинувату, Горлівку. Будувати за миску їжі. Хай будують те, що зруйнували!* Вживання прийменника ЗА скеровано на визначення мети дії, водночас власне дія формально виражена за допомогою дієслова «будувати» і має об'єктивний зміст «виконання будівельних робіт задля отримання їжі». Синтаксична конструкція «*Будувати за миску їжі*» є парцелятом попереднього речення і становить з ним цілісне висловлюван-

ня, у якому подано другу частину однорідного присудка. А. Загнітко і Н. Загнітко, аналізуючи прийменниково-іменникові конструкції зі значенням мети, спираються на перелік прийменників з відповідними іменниковими формами, описаними І. Вихованцем [2, с. 222], проте вказують, що прийменник ЗА вживають зі значенням мети не лише з орудним, а й зі знахідним відмінком [4, с. 135].

У семантико-текстуальній експертизі аналіз висловлювань, що містять прийменниково-іменникову конструкцію «ЗА+N₄» у поєднанні з дієсловом, вказує саме на мету дії. На таке значення вказує і М. Зінько [5, с. 58]. Значення мети характерно для закликів, що містять дієслівний компонент у конструкціях з прийменником ЗА. Вочевидь значення мети властиве заклику-гаслу, що містить звичайні об'єктні поширювачі, напр.: рос. *Мы здесь умрем, как наши деды умирали / За власть народа и советский флаг. / А мы за Новороссию восстали, / И захлебнется нашей кровью враг.* У цьому віршованому тексті об'єктні синтаксеми зумовлені валентністю предиката: «помиралі за владу народу і радянський прапор» і «повстали за Новоросію». Заклик, що наявний у висловлюваннях з прийменниково-іменниковою конструкцією «ЗА+N₄», реалізується комплексно, що передбачає актуалізацію дієслівної семантики.

2. Об'єктне значення прийменника ЗА згідно з тлумачним словником «уживається при означенні того, за що борються, що відстоюють, що є об'єктом змагання. // Уживається при означенні того, на користь, в інтересах кого, чого щось відбувається; протилежне проти» [10, т. 3, с. 10]. Семантика об'єкта боротьби, змагання набула актуальності в гаслах радянських часів: *За мир! За свободу! За перемогу!* Такі гасла-заклики є еліптичними реченнями і переважно не містять дієслівного компонента. У текстах, представлених на лінгвістичну експертизу, подібні конструкції мають агітаційний або пропагандистський характер, напр.: рос. *За Новороссию!; За Донбасс! За Одессу!;* укр. *За Алею Ангелів! За 8 років некла!;* рос. *За все ответите!* Наведені синтаксичні конструкції представлені і ізольовано, як окремі еліптичні речення, і як компоненти повних речень.

У такому разі функціонування закликів-гасел, на нашу думку, зумовлено їхнім фразеологізованим характером. Г. Ситар визначає синтаксичний фразеологізм як «некомпозиційну синтаксичну одиницю з виразним прагматичним спрямуванням» [9, с. 370]. Саме іллокуція заклику становить у цьому разі прагматичне скерування висловлювання, а відтворення моделі відбувається саме як фразеологізму з метою агітації, переконання, пропаган-

ди. У такий спосіб адресант окреслює свою «програму дій», вказуючи об'єкт, на який їх буде скеровано. Таке значення реалізується в еліптичних реченнях з відсутнім присудковим компонентом, напр.: рос. *Три богатыря! Собирайте союз побыстрой господа президенты! Иначе будет поздно! Весь мир против нас! Кто за объединение бывших республик СССР, жмите класс! Посмотрим сколько нас.* Здатність функціонувати відокремлено перетворює заклик з об'єктним значенням на синтаксичний фразеологізм моделі «ЗА + N₄». Висловлення підтримки певних дій або осіб також належить до об'єктного значення прийменника ЗА, напр.: рос. *Хотите знать мою позицию? Я за ополченцев! За Донбасс! За Луганск и Донецк!* У цих висловлюваннях наявне фактичне утвердження мовця щодо його підтримки «ополченцев» і населення відповідних міст. Актуалізація семантики підтримки за допомогою вживання синтаксичних фразеологізмів описаної моделі вказує на імпліцитний заклик, що також наявний у цьому випадку.

3. Причинові значення, за тлумачним словником, виявлювані в разі «вказування на причину, підставу якої-небудь дії або стану» [10, т. 3, с. 10]. Об'єктивний зміст таких висловлювань охоплює констатацію певних дій і причин, що їх викликали або передували, напр.: рос. *От лица всего Донбасса выражаю Вам благодарность за значительный вклад в оказание гуманитарной помощи жителям Донецкой народной республики. Примите искреннюю признательность за неравнодушное отношение к людям, оказавшимся в беде.* Мовленнєвий акт подяки містить вказівку на причини, що передумовили актуальний стан речей. Ситуація відбулася в минулому, а висловлювання містить фіксацію її наслідків, це фактичне твердження, що не має прагматичної настанови. Витлумачуємо прийменниково-іменникову конструкцію з прийменником ЗА причинової семантики як констатив, а не заклик, оскільки навіть приховане спонування в заклик скеровано на виконання певних дій у майбутньому, натомість тут йдеться про факти, події, ситуації, що вже відбулися, напр.: рос. *Путин присвоил звание Героя России Адаму Делимханову за Мариуполь: «За мужество и героизм, проявленные в ходе специальной военной операции».* Комунікативної інтенції заклику тут немає, а значення прийменниково-іменникової конструкції має виключно характер констатації причини. Таких висловлювань у політичних текстах також зафіксовано величезну кількість, але вважати їх закликами, зокрема імпліцитними, підстави відсутні. Витлумачуємо висловлювання як фактичні твердження зі значенням причини, напр.: рос. *Трижды герой России: 1) за Россию, спасенную в 90-х, 2) за Крым, вернувшийся в родную га-*

вань, 3) за армію и флот. Саме в цьому випадку виникає проблема з визначенням заклику: наявність конструкції «ЗА + N₄» потрактовують за формальними ознаками як залик, проте семантика і прагматика висловлювань не підтверджують такої іллокуції. Вважаємо необхідним аналізувати прийменниково-іменникові конструкції за семантико-прагматичними параметрами з метою правильної експертної кваліфікації.

Висновки дослідження. Заклик є складним мовленнєвим актом взаємодії адресанта з адресатом, іллокуцією якого є здійснення вербального впливу з метою спонукання до певних дій фізичного або ментального характеру. Прямі заклики містять спонукання до відповідних дій, реалізоване на граматичному рівні за допомогою дієслів у наказовому способі або у формі інфінітиву. Непрямі заклики здатні виражатися за допомогою конструкції «ЗА + N₄», що в публічному просторі актуалізує насамперед три основні значення прийменника ЗА: мети, об'єкта і причини. Заклик виражається у конструкціях зі значенням мети (за допомогою дієслівного компонента) і в конструкціях з об'єктним значенням (через синтаксичні фразеологізми). Конструкції з причиновим значенням не належать до закликів, а є фактичними твердженнями-констативами.

Література

1. Ажнюк Л. Словесний екстремізм та його лінгвістична діагностика. *Лінгвістичний вісник*. Спеціальний випуск. Одеса: НУ «ОЮА», 2017. С. 7–14.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. Київ: Наукова думка, 1980. 285 с.
3. Гапончук В. Публічні заклики до вчинення злочинних дій: лінгвістичний аналіз. *Історико-правовий часопис*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018. Вип. 1(11). С. 108–113.
4. Загнітко А., Загнітко Н. Синтагматика прийменників зі значенням мети. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2007. Вип. 15. С. 131–142.
5. Зінько М. Прийменниково-відмінкові форми зі значенням мети в сучасній українській мові (на матеріалі первинних прийменників зі Словника української мови в 11-ти томах і Словника українських прийменників). *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. № 1(3). С. 53–62.
6. Ковкіна Є. В. Теоретичні аспекти лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи писемного мовлення щодо встановлення висловлювань, виражених у формі закликів. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз*. Одеса: ОНДІСЕ, 2018. Вип. 4. С. 88–92.
7. Ковкіна Є. В., Свиридова Л. В., Дідушок Н. Я. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2020. № 22. С. 280–292.
8. Свиридова Л. В., Ковкіна Є. В. Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів. Харків: ХНДІСЕ, 2018. 26 с.

9. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
10. Словник української мови в 11 томах. Київ: Наука, 1970–1980.
11. Стасюк Н. В. Семантичні та прагматичні ознаки мовленнєвого акту заклику (на матеріалі українського політичного дискурсу). *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. № 1(31). С. 85–94.
12. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза: підручник / за заг ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.

Ольга Костриба
(*м. Івано-Франківськ*)

МОТИВУВАЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ МОНОСЕМАНТИЧНИХ НУМЕРАТИВІВ У СТАТУСІ ВЕРШИН СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД: ДИВЕРГЕНЦІЯ СЕМ ТА ЇХНЄ ЗГАСАННЯ

Актуальним завданням сучасної лінгвістики є опис семантичного входу твірних слів у значеннєві структури похідних. Аналіз мотивувальної здатності лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) є домінуючим в україністиці та відображений у наукових розвідках М. В'яткіної [1], В. Грещука [3], О. Івасюк [4; 5], Л. Коржик [7], Н. Мірошкіної [9], В. Мусатова [10], О. Петрів [11], І. Самойлової [12], О. Ситникової [13], Т. Ястремської [14] та інших. Натомість семний рівень лексичних значень мовних одиниць досліджено в аспекті семізації в працях І. Ковалика [6], Л. Коржик [7] та ін. (див. також [2, с. 213–230]). Мотивувальна здатність непохідних моносемантичних числівників сучасної української мови щодо розходження мінімального компонента значення непохідного твірного в семантичній структурі дериватів, які згруповані за принципом гніздування, досі не був предметом лінгвістичного дослідження, що й становить **новизну** роботи.

Логічною підставою для деталізації дериваційної спроможності семем семним виявом слугувало залучення явища семантичної дивергенції до інтерпретації багатозначного слова, яке організовує деривати в комплексну системоутворювальну структуру – словотвірне гніздо (СГ), що потрактоване як багатовимірна конфігурація, яка накопичує похідні, мотивовані різними ЛСВ багатозначного твірного з можливими конвергентними та епідигматичними частинами й має статус дивергентного СГ [4, с. 135].

Словотвірні гнізда з моносемантичними вершинами позбавлені статусу дивергентних, однак їм характерні дивергентні відношення в межах ЛСВ,